

ایران: ممکن یا ناممکن؟ محروم کردن از ارث در قوانین

Photo: perhapzz/bigstock.com

موسی برزین خلیفه‌لو، پژوهشگر حقوقی

مشکل مرضیه، مشکل بسیاری از زنان ایرانی است. چندی پیش خانمی حدود چهل ساله برای مشاوره با مرکز مشاوره خانه امن تماس گرفت. نامش مرضیه بود. پدرش چند ماه پیش فوت کرده بود و البته قبل از فوت وصیت نامه‌ای نیز تنظیم کرده بود. مرضیه سه برادر دارد و مادرش نیز در قید حیات است و همگی از ورثه پدر محسوب می‌شوند. مرضیه با نگرانی خاصی توضیح داد: «سال‌ها پیش من با مردی آشنا شدم و تصمیم به ازدواج با او گرفتم. اما پدرم با ازدواج من مخالفت کرد زیرا به قول خودش این پسر توان مالی مناسب و شغل خوبی نداشت. اما من در ازدواج با این مرد مصمم بودم. به هر حال پس از ماه‌ها مشاجره و دعوا بالاخره با وساطت بزرگترها پدرم راضی به ازدواج من شد اما از من و همسرم کینه به دل گرفت. این امر باعث اختلاف بیشتر همسرم با پدرم شد. «مرضیه ادامه داد:» از طرف دیگر برادرم با شوهرم یک کار مشترک اقتصادی شروع کردند اما این کار با شکست مواجه شد و موجب اختلاف بیشتر خانواده‌ام با شوهرم شد. پدرم و برادرانم از من می‌خواستند که از شوهرم جدا شوم اما من راضی نمی‌شدم چون صاحب دو فرزند نیز بودیم. به هر حال حدود ۱۰ سال این وضعیت ادامه یافت و روابط من با پدرم نیز کاملاً سرد شده بود. «مرضیه مشکل به وجود آمده را اینگونه روایت کرد:» چندی پیش پدرم به دلیل بیماری درگذشت. پس از فوت پدرم، برادرانم یک وصیت نامه از پدرم به من نشان دادند که در آن نوشته بود من حقی بر ارث ندارم و از ارث محروم هستم. پدرم تمامی اموالش را، که یک آپارتمان سه طبقه و یک مغازه در بازار بود، را به برادرانم داده بود و صراحتاً نوشته بود من از ارث محروم هستم. این خیلی مرا ناراحت کرده است. با برادرانم صحبت کردم اما آن‌ها گفتند که پدر وصیت کرده و تو حقی نداری...»

مرضیه می‌خواست بداند که آیا وصیت نامه پدرش معتبر است و آیا پدرش می‌توانسته وی را از ارث محروم کند؟ در این نوشته به این پرسش مرضیه پاسخ می‌دهیم. پرسشی که برای بسیاری دیگر نیز پیش آمده است.

ارث و میراث از قدیم موضوع اختلاف بین اقوام قرار بوده است و اختلاف در میزان سهم الارث مهم‌ترین عامل عدم تفاهم در بین وراث بوده است. برخی اوقات وصیت وارث نیز دلیلی برای اختلاف شده است. شاید جمله «تو را از ارث محروم می‌کنم» برای بسیاری آشنا باشد. برخی اوقات وارث به دلایل مختلفی یکی از ورثه را از ارث محروم کرده و ماترک را به بقیه وراث می‌بخشد. چنین رفتاری ممکن است به دلایل مختلفی انجام شود که از آن می‌توان به تنفر والدین از یکی از اولاد خود اشاره کرد. ارث بردن، یکی از حقوق ورثه است و از بین بردن این حق بدون شک نوعی ظلم و ستم به صاحب حق است. ممکن است در ابتدای امر این طور به نظر برسد که وارث، صاحب و مالک اموال خود است و می‌تواند هر گونه دخل و تصرفی در آن‌ها حتی بعد از مرگ خود انجام دهد. اما باید توجه داشت که مالکیت فرد بر اموال پس از فوت به قوت زمان حیات نیست. از این رو یک فرد نمی‌تواند تکلیف اموال خود را پس از مرگ بدون قید و شرط تعیین کند. به عبارتی وقتی فرد فوت کند، قواعد و مقررات ارث قدرت بیشتری نسبت به اراده خود فرد خواهد داشت. در حقوق بسیاری از کشورها مقرراتی برای نحوه تقسیم ماترک به تصویب رسیده است. این مقررات در کنار اراده و تصمیم فرد بر اموال خود پس از مرگ، نحوه تقسیم ارثیه را مشخص می‌کند. به عبارتی تصمیم فرد نسبت به اموال خود پس از مرگش به تنهایی ملاک تقسیم ماترک قرار نمی‌گیرد. زیرا قواعد ارث تا حدودی برای مصالح خانواده و در راستای حفظ نظم عمومی وضع شده است.

در حقوق ایران ضمن اینکه تصمیم‌گیری برای بعد از مرگ در قالب وصیت محترم شمرده شده است، قواعد و اصولی کلی برای نحوه تقسیم ماترک نیز پیش‌بینی شده است. بر اساس حقوق ایران اراده فرد نسبت به پس از مرگ خویش مطلق و بی‌قید و شرط نیست به همین دلیل قانون‌گذار تا حد مشخصی وصیت را معتبر دانسته است.

بر اساس ماده ۷۳۸ قانون مدنی ایران: «اگر کسی به موجب وصیت، یک یا چند نفر از ورثه خود را از ارث محروم کند وصیت مزبور نافذ نیست.» بر اساس این ماده قانونی، اگر فردی یکی از ورثه را صراحتاً از ارث محروم کند، این محرومیت اعتبار قانونی ندارد. اما برای توضیح دقیق‌تر موضوع لازم است به مسأله دیگری نیز اشاره شود. بر اساس مقررات قانون مدنی یک فرد فقط تا یک سوم اموال خود می‌تواند وصیت کند و مازاد بر یک سوم فقط زمانی معتبر است که وراث آن را قبول کنند. ماده ۳۴۸ قانون مدنی در این مورد مقرر کرده است که: «وصیت به زیاده بر ثلث ترکه نافذ نیست مگر به اجازه وراث و اگر بعضی از ورثه اجازه کند فقط نسبت به سهم او نافذ است.»

در مورد اینکه منظور از عبارت «نافذ نیست» در ماده ۷۳۸ چیست اختلاف نظر وجود دارد اما بسیاری معتقدند این عبارت به معنای ابطال وصیت است. بدین توضیح که اگر فردی صراحتاً یکی از وراث خود را از ارث محروم کند و آن را مورد وصیت قرار دهد، این وصیت نامه از این جهت باطل بوده و اعتبار ندارد اما اگر بدون محروم کردن صریح یک یا چند ورثه، وصیت کند که اموال من پس از مرگ برای افراد خاصی از ورثه خواهد بود، این وصیت تا حد یک سوم اعتبار داشته و اگر وراثی که از این طریق از ارث محروم شده‌اند

وصیت نامه را قبول نکنند، فقط نسبت به یک سوم اموال بر اساس وصیت عمل خواهد شد و مابقی بر اساس قواعد کلی تقسیم می‌شود مگر اینکه وراثت وصیت نامه را قبول کنند. به عنوان مثال اگر فردی ۰۳ هزار تومان اموال داشته باشد و سه وارث و وصیت کند که تمام ۰۳ هزار تومان به یکی از ورثه برسد، در این صورت چنانچه دو ورثه دیگر قبول نکنند فقط یک سوم یعنی ده هزار تومان بر اساس وصیت به ورثه‌ای که به نفع او وصیت شده است منتقل می‌شود و مابقی بر طبق قواعد ارث مابین سه ورثه تقسیم می‌شود. با این حال اگر فرد وصیت کرده باشد که دو ورثه دیگر از ارث محروم هستند در این صورت بر طبق ماده ۷۳۸ وصیت باطل است و تمامی ۰۳ هزار تومان بر اساس قواعد ارث مابین وراثت تقسیم می‌شوند.

با توضیح موارد فوق به مرضیه، خاطرنشان کردم که وصیت پدرش در مورد محروم کردن وی از ارث باطل است و اگر برادرانش سهم الارث او را تصرف کرده و ندهند می‌تواند به دادگاه مراجعه کرده و خواهان تقسیم ترکه شود.